

Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları

**Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla
İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar**

Ankara - 2004

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları / 4

SABATAYCILIK / DÖNMELİK BAĞLAMINDA MESİH ANLAYIŞINA GENEL BAKIŞ

Dr. Asife ÜNAL *

Sabataycılık/Dönmelik konusu, Dinler Tarihi'nin en problemleri konuları arasındadır. Çağdaş Dinler Tarihi'nde Sabataycılığa/Dönmeliğe benzer çok az olay vardır. Bu olaylar Dinler Tarihi'nin adeta "özel bir alanı"nı oluşturur. Böyle "özel bir alan"da yazı yazmak ve fikir beyan etmek için Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm hakkında bilgi ve birikime sahip olmak; genel olarak dinleri ve dinlerdeki "kurtarıcı anlayışı" konusunu, özelden de Mesihlik/Mehdilik ile bunların ortaya çıkışını hazırlayan dinî ve sosyal şartları bilmek gerekmektedir. Bu bakımdan Sabataycılık dolayısıyla Yahudilikteki Mesih anlayışını genel hatlarıyla ele almak, Hıristiyanlık ve İslâm'daki benzer anlayışlara göz atmak konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sabataycılık, bilindiği gibi, 17.Yüzyılda ortaya çıkan "mesihî bir hareket"tir. Mesih ise, genel olarak, "bozulan dünya"yı düzeltmek için gelecek bir "kurtarıcı"dır. "Beklenen kurtarıcı", genellikle bütün dinlerde var olan ortak fenomenlerden birisidir. Bundan dolayı hemen hemen her dinde Mesih veya buna benzer kavramlara rastlanmak mümkündür. Dinlerin çoğunda görülmekle birlikte Mesih anlayışının Yahudilikte ayrı bir yeri ve önemi vardır. Babil Sürgünü'nden itibaren hemen her yüzyılda Yahudileri "Arz-ı Mevud"a (vaadedilmiş topraklar) götüreceği ve bozulan dünyayı düzeltereği iddiasıyla "beklenen Mesih" olduğunu ileri sürerek çok sayıda insan ortaya çıkmıştır. Dinler Tarihi'nde, Mesihlik iddiasıyla ortaya çıkan kişilerin başlattığı hareketlere "Mesihî hareket" denilmektedir.

Yahudilere göre Hz.Musa, İsrailoğullarını Mısır'dan Firavunların zulmünden kurtarıp "Arz-ı Mevud"a götürmek için yola çıkarmış; ancak bu topraklara ulaşmadan ölmüştür. Hz.Musa'dan sonra gelen Yeşu zamanında "Kenan Ülkesi"ne ulaşılmış, dinî törenleri yapmak ve "kurbanlar"ı sunmak için bir "mezbah" yapılmıştır. Hz.Davut zamanında Kudüs merkez edinilmiş ve "Mabet" in (Bet ha Miktaş) inşa edilmesi için çalışmalara girişilmiştir. Süleyman Mabedi olarak bilinen bu Mabet Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman döneminde yapılmış ve bu dönem Yahudiler için en parlak dönem olmuştur. Hz.Süleyman'ın ölümünden sonra Yahudi krallığı ikiye bölünmüş ve bu krallıklardan

* Türkiye Dinler Tarihi Derneği Genel Sekreteri

İsrail, Asurlular tarafından, Yahuda ise, Babilliler tarafından yıkılmıştır. Sürgüne gönderilen Yahudiler, sürgünde etrafında birleştikleri Ezra ile Kudüs'e dönmüş ve Mabet'i de yeniden onarmışlardır. Yahudi tarihinde dönem dönem Kudüs'ü eline geçirenlerce tahrip edilen Mabet, M.Ö.157 yılında kurulmuş olan son Yahudi Devleti tarafından yeniden yapılmış, ancak M.S.70 yılında Romalılar tarafından hem bu krallık hem de Mabet yıkılmıştır. Bu tarihten sonra yeryüzüne dağılan Yahudiler, 1948'de İsrail Devleti kuruluncaya kadar, sürgünde ve yabancı devletlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Yahudiler, ümitlerini kendilerini esaretten ve sürgünden kurtarıp "Arz-ı Mevud"a götürecek ve Mabet'i yeniden inşa edecek "bir kurtarıcı" yani Mesih beklemeye bağlamışlardır. Mesih beklentisi Yahudilerin tek tesellisi ve "Kurtuluş Günü"nü müjdecisi olmuştur.

Musevî İnanç Esasları içinde yer alan Mesih'in geliş zamanı ve şartları Yahudi bilginlerince yorumlanmıştır. Hatta bu konu bir bilim dalının özel konuları arasında yer almış; Kabbala ve Zohar, özet olarak, Mesih'in geliş zamanını ve şartlarını konu edilen eser olmuştur. Bundan dolayı Sabatayizm konusu ele alınınca doğrudan veya dolaylı olarak Mesihlik konusuna temas edilmektedir. Çünkü Mesihliği anlamadan Sabataycılık konusunu anlamak ve bu konuda fikir beyan etmek isabetli değildir. Zaten bu konuda yapılan ciddi çalışmalar, konuya Mesihliği açıklayarak başlamaktadır.¹ Sabatayizm konusu uzmanı ve İsrail'de Yahudi Mistisizmi Profesörü Gershom Scholem'un bu konuda İbranice yazdığı kapsamlı kitap, R.J.Zwi Werblowsky tarafından İngilizce'ye "Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah" ismiyle tercüme edilmiş ve 1975'de Amerika'da yayınlanmıştır. G.Scholem, Mesihî Hareket'in doğmasına ve Sabatay Sevi'nin ortaya çıkmasına; Polonya'daki "Yahudi Felaketi"nin, savaşların, kıtlığın, din ve "Tanrı Yolu"ndan sapmaların sebep olduğunu görüşündedir. O ayrıca, bu olayın, yabancı idarenin baskı ve zulmünü tatmış bir neslin acı tecrübesinin neticesi olduğunu, Ortaçağ boyunca Apokaliptik literatürün devamlı yorumlanarak ümitlerin artırılmasından ve "ceza görenlerin, ceza verenlerden öç almasının" teferruatıyla işlendiği Talmut'tan kaynaklandığını belirtmektedir.²

Avrupa'da gördükleri işkence ve sıkıntılar Yahudiler arasında "Mesih" fikrini canlandırmıştır. Yahudilerin sürgünden kurtulmaları, bir

¹ Örnek olarak bakınız; Abdurrahman Küçük, Dönmeler/Sabatayistler Tarihi, Ankara 2004, 6. Baskı, s.111-177; Abraham Galante, Sabatay Sevi ve Sabataycılarının Gelenekleri, çev. Erdoğan Ağca, İstanbul 2000, s.17-32.

² Bkz. Gershom Scholem, Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah, İbranice'den İngilizce'ye çev. R.J.Zwi Werblowsky, Princeton 1975, 2-8.

araya gelmeleri, kendi devletlerini kurmaları Mesih'in gelmesine bağlanmıştır. Yahudilerin başlarına gelen felaketler ve çektikleri sıkıntılar da "**Mesih'in doğum sancıları**" olarak yorumlanmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda Yahudilere yapılan zulümler, Kabbalistik akımların gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Mesih'in geliş zamanını belirlemek Kabbala'nın konuları arasına girince sıkıntılı olunan her dönemde Kabbala'daki "**harf mistisizmi**"ne baş vurulmuş, Yahudi Kutsal Kitabı'ndaki bazı cümlelerin harflerinin matematiksel değerlerinden yola çıkılarak "**Mesih'in ortaya çıkacağı tarih**" belirlenmiştir. Bulunan harflerden; toplamalar, çıkarmalar ve çarpmalar yoluyla istenilen tarihlerin elde edilmesine çalışılmıştır. Yapılan hesaplamalarda Hıristiyan dünyasındaki beklentiler ve tarihler de dikkatten uzak tutulmamıştır.³ Bu durumları ve olayları değerlendiren **Sabatay Sevi** de, Moses Cordovero(d.1522), Isak Luria(1534-1572), Hayım Vital(1543-1620) gibi Kabbalistlerin çalışmalarından,hazırlıklarında ve kehanetlerinden etkilenmiştir.⁴ Bütün bu çalışmalar ve yorumlar da; Sabataycılığın Kabbala'nın mistik yorumlarıyla dolayısıyla Mesihlik ile nasıl iç içe olduğunu göstermektedir.

Aralarında anlam bakımından farklılık olsa da, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında da "**Mesih ve Mehdi**" anlayışına rastlanmaktadır. Bu anlayış dolayısıyla Sabatay Sevi'nin "**Mesihlik iddiası**" Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan bazı gruplar arasında az sayıda olsa da taraftar bulmuştur. Bu taraftarlık, Mesih ve Mehdi anlayışı temeline dayanmakla birlikte, dinî, siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan yönetime karşı olmanın da rolü bulunmaktadır. Yönetime karşı olma ve bundan kurtulma özlemi, "**kurtuluş**"un Mesih/Mehdi yoluyla olacağı anlayışıyla birleşince Sabatay Sevi'nin yanında yer almanın mantığını anlamak kolaylaşacaktır. Sıkıntılardan kurtulmanın ve "**bozulmuş düzeni ihya etmenin**" Mesihin/Mehdinin gelişi ile mümkün olacağına inanma, iman konuları arasına girmiş ise, onun köklerine inmek uygun olacaktır.

Mesih kelimesinin Arapça'ya, Aramice "**Meshiha**" veya İbranice "**ha-Mashiah**"dan geçtiği ileri sürülmektedir. Arapça'da Mesih, kelime olarak, meshedilmiş, günahlarından temizlenmiş, yağ ile yağlanmış gibi anlamlara gelmektedir.⁵ Mesih, terim olarak, "günü geldiğinde yeryüzüne inerek Yahudileri kurtaracak,bozulan düzeni yeniden kuracak, dünyayı

³ Bkz.Galante,age,24-26.

⁴ Bkz.A.Hikmet Eroğlu, Osmanlı Devletinde Yahudiler, Ankara 2000, s.207-213.

⁵ Bkz.İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Beyrut-tarihsiz, II/492-493; Müncid, Beyrut 1973, s.760-761.

adaletle dolduracak ilâhî bir temsilcidir”⁶ Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında Mesih terimi ifade edilince genellikle akla gelen Hz.İsa olmaktadır.Çünkü hem Kuran’da hem de İslâmî kaynaklarda Mesih, Hz.İsa’nın sıfatı olarak kullanılmış ve onunla özdeşleşmiştir.

İlahî kökenli dinler olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm’da, kıyametten önce, bozulan düzeni düzeltmek, adaleti tesis etmek, insanlığı mutlu etmek ve “**beklentilerine cevap olmak**” üzere bir “**kimse**”nin geleceği anlayışı ortak bir “**fenomen**”dir.Gelecek bu kimse; Yahudilere göre Hz.Davut soyundan birisi, Hıristiyanlara göre “ikinci gelişi” ile Hz.İsa, bazı Müslümanlara göre ise “**Mehdi**” dir.

Mehdi kelimesi,Türkçe sözlüklerde,“hidayete eren,doğru yola giren,doğru yolda bulunan” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.Arapça’da da “kendisine rehber edilen,Allah tarafından yol gösterilen” gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Bu çerçevede “Mehdi”, Allah’ın hidayetine ulaşmış kimsedir. Mehdi sıfatı, İslâm tarihinde, geçmişte bazı kimseler kullanılmış olmakla birlikte, gelecekte kıyametten önce gelecek ve kendisinden önce zulüm ve haksızlıkların alıp yürüdüğü yeryüzünü adaletle dolduracak “kimse” için kullanılmıştır. Bu yönüyle “**Mehdi Anlayışı**” Mesih ile örtüşmektedir.

İslâm kaynaklarından Kuran’da, Mehdi kelimesi değişik şekillerde kullanılmış olmakla birlikte bu anlamıyla herhangi bir kullanım yoktur. Bu konudaki anlayış ve yorumlar hadislere dayandırılmaktadır. Hadis Külliyyatının bir kısmında bu konudaki hadisler yer almaktadır.⁷ Hadislerde “Mehdi” konusundaki rivayetler, her grup, mezhep ve cemaat tarafından farklı şekillerde anlaşılmış ve farklı yorumlanmıştır. Hadis Külliyyatı arasında “Mehdi” konusunun yer alması, Müslüman kültürüne “**Mehdi anlayışı**”nın girmesine ve özellikle bazı gruplarda canlı bir şekilde yaşamasına yol açmıştır. Bu konu, Müslümanlar arasında, “**sıkıntı zamanlarının kurtarıcı motifi**” olarak sunulmuş ve “**Kıyamet Alâmetleri**” arasında sayılmıştır. İslâm Tarihi’inde de, Hz. Muhammed’ten sonra, yaşanan olumsuzluklar üzerine “**Ben Mehdi’yim**” diye ortaya çıkan çok sayıda kimseye rastlanmaktadır.⁸

Hıristiyanlara göre Mesih, Hz.İsa’dır. Buna sebep olarak Pentecote gününde Petrus’un diğer Havarilere yaptığı şu açıklama gösterilmektedir: “**Bütün İsrail evi gerçekten bilsin ki, kendisini haça gerdiğimiz bu**

⁶ A.Küçük, age.,113.

⁷ Örnek olarak bkz. Ebu Davud,Sünen, “Kitabu’l-Mehdi”, İstanbul 1981, IV/472-473; Tirmizi, Sünen, İstanbul 1981, IV/505-506; Ahmed.b.Hanbel,Müsned,İstanbul 1982, I/84, II/411.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Avni İlhan, Mehdilik, İstanbul 1993.

İsa'yı Allah, hem Rab hem Mesih etmiştir"⁹ Yuhanna da İncil'inde bu konuya şöyle yer vermektedir: "İmdi İsa kendi şakirtleri önünde başka birçok alâmetler yaptı ki, bu kitapta yazılmamıştır. Fakat İsa, Allah'ın Oğlu Mesih olduğuna iman edesiniz ve iman edip onun ismiyle sizde hayat olsun diye bunlar yazılmıştır."¹⁰ Bu ve benzeri ifadeler, Hıristiyan kültürüne "Mesih" terimini ve anlayışını yerleştirmiştir. İsa'nın Haça gerilmesi de Mesihlik ile ilişkilendirilmiş; "aslı suç"un kurtuluş fidyesi olarak değerlendirilmiştir. Bu inanıştan sonra onun ölüleri ve dirileri yargılamak için yeniden gelmesi, Hıristiyan inanç esasları arasında yerini almıştır.

Mesih/Mehdi anlayışının kökeni ilgili değişik görüşler bulunmaktadır.¹¹ Bu görüşler arasında Yahudilikteki Mesih inanışının kökeni ile ilgili görüş de yer almaktadır. Buna göre Yahudilikteki Mesih anlayışının kaynağını, Mezopotamya'da ve eski Mısır inanışlarında, Zerdüştilikte ,Yahudi Kutsal Kitabı'nda ve Yahudiliğin kendi iç bünyesinde aramak mümkündür. Kaynağı ne olursa olsun geçmişte de günümüzde de Yahudi inanç esasları arasında **Mesih'e inanmak** ve Yahudi toplumu arasında "**Mesih beklemek**" önemli bir yer tutmaktadır. İsrail Peygamberleri de Mesih düşüncesini işlemişlerdir. İşaya'da; o gün gelince "**büyük boru**"nun çalınacağı, Asur'da kaybolmak üzere olanlar ile Mısır'a sürgün edilenlerin Kudüs'te toplanıp Rabbe dua edecekleri işlenmektedir.¹² Hezekiyel' de Tanrı Yehova onlara, kulu Yakup'a verdiği kendi topraklarında toplanıp emniyet içinde oturacaklarını, kesin ifadelerle belirtmektedir.¹³ Bu gelişmeler, Daniel'de netleşmekte ve sınırlar belirtilmektedir. Orada, durum, "Mesihî dalga" olarak nitelendirilmekte ve "mesholunmuş kurtarıcı"nın gelip "ebedî krallık"ı kuracağı detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.¹⁴

Böyle bir konu inanç esasları arasına girince onunla ilgili felsefenin ve görüşlerin geliştirilmesi normal karşılanmalıdır. Yahudilerin, sıkıntıya düştükleri her dönemde Mesih anlayışını canlandırmayı, hem birliği sağlamanın hem direnç göstermenin hem de varlıklarını sürdürmenin vasıtası yaptıkları anlaşılmalıdır. Beklenen Mesih anlayışının oluşumunda Yahudilerin "**seçilmiş ve üstün bir millet**" olma düşüncesinin de rolü göz ardı edilmemelidir. Onlara göre; Kutsal Kitap'ta

⁹ Resullerin İşleri,2/36.

¹⁰ Yuhanna,20/30-31.

¹¹ Bkz.Ekrem Sarıkçıoğlu,Dinlerde Mehdi Tasavvurları,Samsun 1997, s.16-18.

¹² Bkz. İşaya,XXVII/13.

¹³ Bkz. Hezekiyel,XXVIII/25,XXXIV/13.

¹⁴ Bkz. Daniel,VII/9-28,IX/24-27).

vaad edildiği gibi “seçilmiş bir millet olarak yaratılmış” iseler Tanrı'nın kendilerini kurtarması gerekmektedir. Kurtarımla vasıtası da Mesih olmaktadır. Mesih'in gelmesiyle de “Mesihlik Çağı” başlayacaktır. Bu konu Talmut'da da ele alınmış; Mesih'in gelmesinin ve “Mesihlik Çağı”nın başlamasının şartları ele alınmıştır. Talmut'ta da işlenen böyle bir konuya Yahudilerin inanmaması ve onun üzerine teoriler üretilmemesi mümkün değildir. Zaten İbn Meymun (Maymonides)'in oluşturduğu Yahudi İman Esasları arasında “Mesih'e inanmak” da bulunmaktadır. Tevrat'ın en büyük yorumcusu kabul edilen İbn Meymun'un, “Mesihlik Çağı”ndan bahsederken şöyle dediği kaydedilmektedir: “Dünya üzerinde halihazırda yaşamakta olduğumuz çağ Mesihlik çağıdır, dünya normal seyrine devam etmektedir. Mevcut olan yegane fark, İsrail'in, krallığını yeniden bulacak olmasıdır.”¹⁵

Mesihlik Çağı'nda İsrailoğulları sürgünden kurtulacak, Süleyman Mabedi yeniden yapılacak, seçkin kavim olan Yahudiler “Siyon” a toplanacak ve “Tanrı'nın Devleti” kurulmuş olacaktır. Kutsal Kitap'ta bazen bu görüş, millî çerçeveyi aşır milletlerarası bir mahiyet de kazanmaktadır.¹⁶ Mesih anlayışının uluslararası boyuta ulaşması, Arz-ı Mevud Anlayışı'nın “Yeryüzü Anlayışı” şeklinde yorumlanmasına yol açmaktadır. Yahudiliğin olmazsa olmazı olarak yorumlanan Mesih anlayışı, dinî ve millî beklentinin son noktası, hedefe varmanın başlangıcıdır. Bunun için Mesih önemli ve her sıkıntılı dönemin kurtuluş ümidi olarak görülmüştür. Sıkıntılar arttıkça Mesih bekleme arzusu da artmıştır. Yahudi Tarihi'nde; Mabel'in yıkılmasından yaklaşık 60 yıl sonra ortaya çıkan Bar Kohba (M.S.132-135) ile Mesihlik iddiaları başlamış ve Sabatay Sevi'den önce hemen hemen her yüzyılda değişik kişiler Mesih oldukları iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Sabatay Sevi de 17. Yüzyılda “Mesih” olarak ortaya çıkanların en etkililerinden biridir. Ancak onun etkisi devam etmiş ve taraftarları günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Sabatay Sevi'nin ortaya koyduğu sistem Türk tarihinde ve Türk Milleti arasında “Dönmelik/Sabataycılık” olarak adlandırılmıştır. Sabatay Sevi, Osmanlı Devleti'nin yanında dünyanın içinde bulunduğu dinî, siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel ve stratejik bazı sebeplerden yararlanarak Mesihliğini açıklamıştır.

Sabatay Sevi, Mesihliğini ilan ettikten sonra taraftarlarının arttığını görünce “krallar kralı” olarak “taç” giymiş; Kudüs başkent olmak üzere dünyayı 38 parçaya böldüğünü ve Osmanlı Devleti topraklarını da en sadık müridine verdiğini söylemiştir. Bu durum, çeşitli çalkantılara,

¹⁵ Bkz. Galante, age., 22-24.

¹⁶ Bkz. İşaya, II/3-4; Mika, IV/2-3; Daniel, VI/26-27, VII/13-28, IX/24-27.

itirazlara ve Devlet yetkililerine şikayete yol açmıştır. Bunun üzerine Padişah IV.Mehmet, Sabatay Sevi'nin Divan'da yargılanmasını istemiştir. 1666'da Divan'da yargılanırken her şeyi inkâr eden ve Yahudilerle alay ettiğini söyleyen Sabatay Sevi, Müslüman olmuş, Mehmet Efendi ismini almış, hatta temizlenmesi için hamama gönderilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Mehmet Efendi'ye "Kapıcıbaşılık" verilmiş ve aylık bağlanmıştır. Ayrıca hanımı ve yakınları da onunla beraber Müslüman olmuş ve yeni isimler almışlardır. Ancak Sabatay Sevi taraftarlarına bunun gerçek bir din değiştirme olmadığını açıklamıştır. Bu din değiştirmeden sonra Sabatay'ın "ikili oynadığı" anlaşılınca Arnavutluk'ta Ülgün'e sürgün edilmiştir. Sabatay Sevi, sürgünde Dönmeliğin/ Sabatayistliğin 18 Prensibini ve Amentüsü'nü oluşturmuş ve Ülgün'de 1676 yılında ölmüştür. Ölümünden sonra Sabatay Sevi'nin taraftarları üçe bölünmüştür. Bir grup Yahudiliğe geri dönmüş, bir grup Müslüman olarak yaşamış, bir grup da Sabatay Sevi'nin koyduğu 18 Prensibe ve yerleştiği iman esaslarına uyarak yollarına devam etmişlerdir. Bu üçüncü grupla hem Türkler arasında hem Dinler Tarihinde "**yeni bir dinî hareket**" oluşmuştur. Türkler, Sabatayistlere **Avdefî/Dönme** demiştir. O güne kadar başka dinden İslâm'a geçenlere "**Mühtedî**" denilmesine rağmen Sabatayistlere "**Dönme**" diyerek Dinler Tarihi de yeni bir dinî terim kazandırmışlardır.